

Artur Maślanka

ORCID ID 0000-0003-0169-9397

Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie

Bezpieczeństwo społeczności lokalnych w czasach zaborów na przykładzie działalności organizacji społecznych

Wprowadzenie

Organizacje społeczne od wieków odgrywają w społeczeństwie ważną rolę. Poprzez dbanie o ubogich, odpowiedni poziom nauczania, tradycję, patriotyzm, czy też działalność proekologiczną biorą udział w kreowaniu rzeczywistości, w której żyjemy, działają zaś przede wszystkim w społecznościach lokalnych.

Charakteryzując społeczność lokalną, można używać wielu definicji wywodzących się z socjologii. Po zaznajomieniu się z nimi można wysnuć wniosek, że najważniejszymi elementami definiującymi społeczność lokalną są: terytorium, interakcje społeczne i więź psychiczna, które wyrażają się w poczuciu wspólnoty z ludźmi zamieszkującymi określone terytorium¹. Ponadto istotą takiej wspólnoty jest „przeżywanie i podzielenie tych samych symboli, norm, wartości, które decydują o źródłach kulturowej tożsamości danej grupy; obiektywne zależności i relacje, jakie wytwarzają się wśród ludzi; respektowanie wzajemnych zasad porozumienia, komunikacji i współdziałania”².

Zagadnieniem stanowiącym zasadniczą problematykę niniejszych rozważań pozostaje znaczenie organizacji dobroczynnych względem bezpieczeństwa społeczności lokalnych. Mając na uwadze, że bezpieczeństwo jest nadrzędną wartością społeczności, a jego najważniejszym celem jest zapewnienie przetrwania, podstawowych potrzeb oraz możliwości rozwoju, można poszukiwać dowodów na to, że dotyczy ono również zachowania tożsamości narodowej oraz poszanowania podstawowych praw i swobód obywatelskich.

¹ B. Szacka, *Wprowadzenie do socjologii*, Oficyna Naukowa, Warszawa 2003, s. 229.

² P. Starosta, *Społeczność lokalna* [w:] *Encyklopedia socjologii*, Z. Bokszański, K.W. Frieske (red.), Oficyna Naukowa, Warszawa 2002, s. 97–98.

W wyniku dokonania w 1795 roku rozbioru Polski między trzy mocarstwa – Rosję, Austrię i Prusy – Rzeczypospolita na 123 lata straciła swoje terytorium i rzeczywistą władzę. Jedynym pozostałym czynnikiem dającym nadzieję na odzyskanie państwowości była ludność, która stanęła w obliczu walki o swoją tradycję, kulturę i poczucie tożsamości narodowej. Rozpoczął się bój o przyszłość, skupiający się zarówno na zapewnieniu podstawowych potrzeb gwarantujących egzystencję Polaków, jak i trosce o przyszłość – przez wychowywanie nowych pokoleń w duchu patriotyzmu. W tej nierównej walce nieocenionym wsparciem stała się inicjatywa oddolna, w związku z którą poprzez wykonywane zadania Polacy starali się zaspokajać własne potrzeby, wpływając tym samym na jedną z potrzeb fundamentalnych – poczucie bezpieczeństwa.

Ze względu na rodzaj działalności organizacji dobroczynnych w czasie zaborów godne uwagi i analiz jest podejmowanie przez nie zadań z zakresu bezpieczeństwa ekonomicznego i społecznego, ponieważ te właśnie odgrywały najważniejszą rolę w kreowaniu środowiska bezpieczeństwa Polaków w czasie ucisku. Bezpieczeństwo ekonomiczne dotyka w sferze społecznej takich obszarów, jak zróżnicowanie dochodów, dostęp do edukacji i opieki zdrowotnej oraz poziom jakości życia³. Z kolei bezpieczeństwo społeczne najogólniej rozumiane jest jako „ochrona egzystencjalnych podstaw życia ludzi, zapewnienie możliwości zaspokajania indywidualnych potrzeb (materialnych i duchowych) oraz realizacji aspiracji życiowych przez stworzenie warunków do pracy i nauki, ochronę zdrowia oraz gwarancje emerytalne”⁴. W kontekście działalności społecznej w Polsce w omawianym – ponadstuletnim – okresie warto szczególnie zwrócić uwagę na to, że działań mających na celu zapewnienie bezpieczeństwa społecznego podejmowały się zarówno podmioty rządowe, jak i pozarządowe, a także obywatele niezorganizowani w żadne formalne związki.

Celem artykułu jest charakterystyka działalności organizacji społecznych w czasie stanu zagrożenia przetrwania społeczeństwa polskiego, a także analiza roli tworzących się organizacji względem poczucia bezpieczeństwa Polaków żyjących pod zaborami oraz działań sprzyjających późniejszemu odzyskaniu przez Polskę niepodległości. Przedstawiono różnice w zakresie rozwoju organizacji w poszczególnych zaborach i główne ich przyczyny oraz dokonano charakterystyki wybranych organizacji.

Rozwój działalności filantropijnej

Sięgając do źródeł historycznych, początki zorganizowanej działalności społecznej odnajdziemy już w starożytności. Filantropia wywodzi się z czasów kultury antycznej, pojęcie to pochodzi od greckiego słowa *philanthropos* oznaczającego osobę

³ A. Wasiuta, *Bezpieczeństwo ekonomiczne* [w:] *Vademecum bezpieczeństwa*, O. Wasiuta, R. Klepka, R. Kopeć (red.), Libron, Kraków 2018, s. 95.

⁴ *Bezpieczeństwo społeczne w Polsce*, <http://stosunki-miedzynarodowe.pl/bezpieczenstwo/797-bezpieczenstwo-spoeczne-w-polsce>, [dostęp: 13.04.2019].

kochającą ludzkość. Była ona powiązana z usposobieniem przyjaznym ludziom oraz braterską miłością i współczuciem wobec bliźniego⁵.

Szeroko pojęta działalność społeczna, która rozwinęła się w czasach średniowiecza, skupiała się wokół Kościoła. Myśl chrześcijańska zakładała otaczanie wszystkich ludzi miłosierdziem. Ubóstwo było szanowanym, a nawet według wierzeń – pożądanym stanem. Chrześcijańskie nauczanie oraz działalność Kościoła były głównym powodem tworzenia fundacji i stowarzyszeń stanowiących pierwowzór współczesnych organizacji pozarządowych. Była to jednak działalność mocno ograniczona względem czasów współczesnych, gdyż skupiała się na wąskim obszarze. W średniowieczu wyróżnić można dwa typy działalności filantropijnej – religijną i świecką. Podejmując próbę rozróżnienia powyższych typów, można zauważyć, że oba nurty różniły się pod względem określania wagi ubóstwa. Filantropia religijna koncentrowała się na potrzebie opieki nad najuboższymi (najczęściej pomocy materialnej), a filantropia świecka obejmowała również takie dziedziny życia, jak oświata, kultura i nauka⁶.

W Polsce zachodnia kultura dobroczynności oparta na sformalizowanej pomocy stanowiła w średniowieczu nowy element. Dotychczas wzajemna pomoc opierała się na tradycyjnej solidarności i powinnościach wynikających z ustroju rodowo-plemiennego, z czasów sprzed chrystianizacji. Przybywający z Zachodu zakonnicy doprowadzili do rozkwitu szkolnictwa oraz organizacji większej liczby szpitali⁷. Według niektórych źródeł za najstarszą instytucję charytatywną uznaje się szpital założony w 1108 roku przez fundację biskupią we Wrocławiu. Innym przykładem jest ufundowane w 1152 roku przez arcybiskupa gnieźnieńskiego Jana Gryfitę opactwo cysterskie, które również zajmowało się prowadzeniem szpitala.

Głównymi organizacjami dobroczynnymi w wiekach średnich były właśnie ośrodki zdrowia, które łączyły kilka funkcji – m.in. przytułku dla opuszczonych i hospicjum dla nieuleczalnie chorych⁸. Nic więc dziwnego w tym, że pomocą ubogim zainteresowały się również osoby świeckie. W taki sposób w XI wieku powstała fundacja utworzona z darowizny księcia Władysława Hermana. Później została również utworzona fundacja pomocy chorym Jaksy Miechowity, a wieki XIII i XIV przyniosły rozkwit kolejnych fundacji szpitalnych i korporacji zawodowych, które były pierwowzorem późniejszych instytucji ubezpieczeniowych.

Wraz ze wzrastającą liczbą osób potrzebujących pomocy (we wczesnym średniowieczu współczynnik pauperyzacji był relatywnie niski w porównaniu do czasów późniejszych) wzrastała liczba fundacji, stowarzyszeń, szpitali, szkół parafialnych

⁵ J. Radwan-Prąglowski, K. Frysztacki, *Społeczne dzieje pomocy człowiekowi: od filantropii greckiej do pracy socjalnej*, Interart, Warszawa 1996, s. 36.

⁶ E. Leś, *Od filantropii do pomocniczości. Studium porównawcze rozwoju i działalności organizacji społecznych*, Elipsa, Warszawa 2000, s. 33.

⁷ Z. Góralski, *Działalność charytatywna w Polsce przedrozbiorowej*, PWN, Warszawa-Kraków 1973, s. 5.

⁸ B. Geremek, *Litość i szubienica. Dzieje nędzy i miłosierdzia*, Czytelnik, Warszawa 1989, s. 52.

i publicznych, a także domów poprawczych. Jednak na najszybszy rozwój działalności dobroczynnej trzeba było czekać aż do wieku XVIII.

Wraz z przejściem z epoki średniowiecza do renesansu zmieniło się również rozumienie dobroczynności. Dotychczasowe miłosierdzie, wynikające z chrześcijańskiej miłości do Boga, ustąpiło miejsca dobroczynności wynikającej z miłości do człowieka, a zmierzającej „do zapewnienia opieki prawdziwym ubogim i do wyprowadzenia człowieka ze stanu ubóstwa przez danie mu możliwości pracy, przez wykorzenienie próżniactwa i wdrożenie do pracy produkcyjnej, choćby przymusem”⁹. Udzielanie pomocy materialnej potrzebującym nadal leżało w interesie instytucji filantropijnych i prywatnych dobroczyńców, państwo jednak zmieniło sposób postępowania. Nastąpiło zakrojone na szeroką skalę przejmowanie przez administrację publiczną szpitali i szkół należących wcześniej do Kościoła. Ponadto zamiast obdarowywać ubogich bezinteresownie, zaczęto tworzyć miejsca pracy, umożliwiając im tym samym zarobek, a przez to samodzielne zadbanie o własne potrzeby.

Obszary działalności organizacji społecznych w czasie zaborów i ich wpływ na bezpieczeństwo społeczności lokalnej

Opisane powyżej tendencje, a także utrata przez Polskę niepodległości w roku 1795, na skutek dokonania ostatecznych rozbiorów terytorium Polski przez Rosję, Prusy i Austrię, miały zasadniczy wpływ na rozwój polskiej działalności społecznej. Zagrożenie, w obliczu którego stanęli Polacy, stało się impulsem do narodzin społeczeństwa obywatelskiego. Wówczas zarówno oficjalnie działające, jak i zakonspirowane fundacje oraz stowarzyszenia przejęły rolę nieistniejących instytucji publicznych.

W latach 1795–1918 organizacje społeczne rozwijały się przede wszystkim w trzech obszarach: filantropijno-oświatowym, gospodarczym i niepodległościowym, wzmacniając poczucie bezpieczeństwa społeczności lokalnych¹⁰.

Pierwszy wskazany obszar dotyczył działalności dobroczynnej i oświatowej. Towarzystwa dobroczynne, stowarzyszenia oświatowe, domy zakonne, a także osoby prywatne podejmowały działania mające na celu zapewnienie ubogiej młodzieży odpowiednich warunków do kształcenia, samorealizacji, rozwoju intelektualnego i przygotowania do późniejszego współdziałania w społeczeństwie, m.in. poprzez wykonywanie określonego zawodu.

Obszar gospodarczy był kształtowany głównie przez organizacje samopomocowe, takie jak zrzeszenie spółdzielcze czy stowarzyszenia i związki kupieckie, które miały na celu realizowanie założeń pomocy wzajemnej. Przypisywano im również funkcję edukacyjną, podejmowały bowiem działania związane z uczeniem oszczędzania i gospodarności. Ponadto uważano, że przyczyniają się one do budowania

⁹ N. Assorodobraj, *Początki klasy robotniczej. Problem rąk do pracy w przemyśle polskim epoki stanisławowskiej*, PWN, Warszawa 1966, s. 58.

¹⁰ J. Lustig, P. Masłowski, M. Sobańska, *Organizacje pozarządowe w Polsce [w:] Zarządzanie organizacją pozarządową w Unii Europejskiej. Wybrane problemy*, M. Barański (red.), Wydawnictwo Naukowe Śląsk, Katowice 2009, s. 3.

dobrobytu i zachowania ducha narodowego poprzez walkę o swoje prawa i tradycję z wykorzystaniem środków ekonomicznych. W tych czasach szczególnie wartym uwagi działaczem społecznym – poza osobami takimi jak Stanisław Staszic – był Fryderyk Skarbek. Cechował się on promowaniem oświeceniowej idei pracy jako antidotum na ubóstwo. Uważał, że „towarzystwo ludzkie jest społecznością zamienną, a nie towarzystwem dobroczynności, a zatem (...) wszelkie zużycie obcym kosztem odbywane za uszczerbek osobistego i narodowego bogactwa poczytać należy”¹¹.

W obszarze niepodległościowym działały towarzystwa i kluby patriotyczne, które za cel stawiały sobie odzyskanie przez Polskę niepodległości i przeprowadzenie reform społecznych. Główną przyczyną tak mocnego zwrotu ku patriotyzmowi – oprócz oczywistego pragnienia odzyskania tożsamości narodowej i zagrabionego terytorium ojczyzny – były powstania narodowe i ich skutki. W obliczu tłumy wychodzącego na ulicę i domagającego się wolności oraz suwerenności władze państw zaborczych musiały reagować stanowczo, aby utrzymać panowanie nad zagrabionymi terenami. Żeby tego dokonać, stosowały represje wobec ludności polskiej, a szczególnie względem uczestników walk zbrojnych. Następowoło konfiskowanie majątków powstańców oraz zaostrzenie polityki rusyfikacji i germanizacji. Podburzona ludność, która zaczęła być mocniej gnębiona przez zaborców, rozpoczęła zintensyfikowane działania w różnych formach zorganizowanej solidarności społecznej. Najczęściej organizacje społeczne tego typu nie skupiały się jednak wyłącznie na działalności patriotycznej, ale prowadziły działania na rzecz zapewnienia edukacji i pomocy ubogim. Jak pisała Helena Bunsch-Konopka, działalność filantropijna postrzegana była jako obowiązek patriotyczny i forma ratowania narodu, ale służyła także wsparciu najbardziej potrzebujących¹².

Różnice w działalności organizacji dobroczynnych w poszczególnych zaborach

Władze poszczególnych zaborów miały odmienne podejście do ludności zamieszkującej tereny przez nich zdobyte, a same terytoria charakteryzowały się różnym poziomem rozwoju i skupiały się na odmiennych gałęziach gospodarki.

Największą swobodą cieszyła się ludność polska zamieszkująca część należąca do Austrii – w 1867 roku wprowadzono tam Autonomię Galicji. Charakteryzowała się ona istnieniem Sejmu Krajowego, który miał wiele kompetencji w zakresie ustawodawstwa, a także Wydziału Krajowego – organu władzy wykonawczej sprawującego kontrolę nad samorządem terytorialnym i reprezentującego kraj wobec rządu austriackiego. Warto dodać, że językiem urzędowym na tych terenach był język polski, a polskie szkolnictwo i partie polityczne mogły się rozwijać – w porównaniu do

¹¹ F. Skarbek, *Ogólne zasady nauki gospodarstwa narodowego*, PWN, Warszawa 1955, s. 205.

¹² H. Bunsch-Konopka, *Historia opieki społecznej w Polsce [w:] Pomoc społeczna w Polsce*, cz. 2, J. Starega-Piasek (red.), Centrum Medyczne Kształcenia Podyplomowego, Warszawa 1985, s. 23.

pozostałych dwóch terenów – bez szczególnych przeszkód¹³. Swoboda kulturowa nie szła niestety w parze z poziomem życia obywateli.

Zabór pruski prowadził germanizację i zwalczał działalność niepodległościową, ale mieszkańcy jego terytorium mieli zagwarantowane pewne zabezpieczenia socjalne, a rozbudowana infrastruktura i zapewniane miejsca pracy umożliwiały prowadzenie nieco wygodniejszego życia.

Zabór rosyjski charakteryzował się wysokim poziomem rusyfikacji i licznymi ograniczeniami swobód obywatelskich przy relatywnie słabo rozwiniętej gospodarce, skupionej głównie wokół rolnictwa. Działające na tych terenach stowarzyszenia i fundacje opierały się na zróżnicowanych przepisach prawnych i poziomie zintensyfikowania działalności.

Fundacje działalność opierały na przepisach Kodeksu Cywilnego Austriackiego, Kodeksu Cywilnego Niemieckiego lub przepisach carskich z 1871 roku. Inaczej sprawa wyglądała w przypadku stowarzyszeń.

W zaborze austriackim pierwsza wzmianka stanowiąca podstawę prawną działania organizacji społecznych pojawiła się w powszechnej księdze ustaw cywilnych wprowadzonej patentem cesarskim z 1811 roku, w której określono prawa i obowiązki dozwolonego stowarzyszenia. Szczegółowe informacje, dotyczące przede wszystkim form legalizowania takiej działalności, zawierała ustawa z 1867 roku. Decyzja o powstaniu stowarzyszenia należała do organów policji, które należało zawiadomić o założeniu takowego. Jeżeli w ciągu 30 dni od zawiadomienia nie wydano zakazu jego funkcjonowania, zostawało uznawane za prawnie zawiązane. Warto również wspomnieć o wprowadzonej wcześniej, bo w 1863 roku, ustawie o gminach. Nie dotyczyła ona ściśle zaleceń w sprawie działalności organizacji społecznych, ale określała zasady pewnego rodzaju polityki socjalnej obowiązującej w cesarstwie. Gminy zostały obarczone obowiązkiem udzielania wsparcia osobom niepotrafiącym samodzielnie zaspokoić własnych potrzeb. Utworzony został fundusz ubogich, na który składały się obowiązkowe świadczenia i dobrowolne datki przeznaczone dla ubogich. Jednakże osoby zdolne do pracy były do niej natychmiast kierowane, tak aby umożliwić im zadbanie o siebie bez pomocy socjalnej ze strony państwa¹⁴.

Zabór pruski prowadził zdecydowanie bardziej radykalną politykę antypolską. Językiem urzędowym był niemiecki, a nazwy wszystkich miejscowości zmieniono. Urzędników polskiego pochodzenia usuwano ze służby rządowej lub przenoszono w głąb państwa zaborczego. Komisja Kolonizacyjna zajmowała się wykupem ziem z rąk polskich i osadnictwem niemieckim. Nowo osiadli osadnicy otrzymywali fundusze umożliwiające im walkę ekonomiczną z Polakami. Wedle ustawy z 1904 roku chłopci polscy nie mogli wznosić zabudowań na nowo zakupionych parcelach

¹³ H. Tomaszewska, *Sytuacja ludności polskiej w drugiej połowie XIX w.*, <http://tomaszewska.com.pl/rus.germ..pdf>, [dostęp: 12.04.2019].

¹⁴ E. Modzelewska, *Polityka państwa wobec sektora społecznego w ujęciu historycznym*, „e-Politikon” 2012, nr 1, s. 33.

bez specjalnego zezwolenia. Represje dotyczyły również Kościoła katolickiego. Prowadzona w latach 1873–1883 Kulturkampf, czyli walka o kulturę, zakładała dość szczegółową kontrolę działalności Kościoła i duchowieństwa w celu – jak uważali zaborcy – zachowania czystości narodowej kultury niemieckiej.

Obszar zaboru pruskiego charakteryzował się obowiązkowymi świadczeniami – mógł z nich korzystać każdy mieszkaniec gminy, który ukończył 24. rok życia oraz nieprzerwanie przez okres dwuletni przebywał na terenie gminy. Osoby nieprzypisane do żadnej gminy nazywane były *Landermen*, a udzielenie im wsparcia przypadało na związek krajowy. Dużą uwagę zwracano również na możliwość podjęcia pracy, propagowano i rozprzestrzeniano w ten sposób pozytywistyczne hasła pracy organicznej¹⁵. Działalność stowarzyszeń była z kolei normowana przez przepisy Kodeksu Cywilnego, na mocy którego dzielono je na zarejestrowane i niezarejestrowane. Założyciele stowarzyszenia zgłaszali zamiar utworzenia takowego sądowi, a dodatkowo dołączali projekt statutu. Organizacja uzyskiwała osobowość prawną po umieszczeniu jej w rejestrze sądowym stowarzyszeń.

Zabór rosyjski charakteryzował się wysokim stopniem represjonowania osób publicznie manifestujących swoją narodowość. Miało to związek z powstaniem ludności przeciw władzy carskiej – listopadowym i styczniowym. Skutkiem nieudolnej walki o autonomię była rusyfikacja, czyli polityka władz rosyjskich zmierzająca do wynarodowienia Polaków i innych ludów mieszkających na terenach podbitych. Objawiało się to między innymi zlikwidowaniem armii polskiej, wprowadzaniem stanu wojennego, prześladowaniem polskich patriotów, zamknięciem Uniwersytetu Warszawskiego oraz Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Polacy otrzymywali pracę tylko na podrzędnych stanowiskach, język rosyjski stał się językiem urzędniczym, a prasa nie mogła poruszać tematów politycznych – obowiązywała cenzura prewencyjna. Ponadto ucierpiał również Kościół.

W związku z upadkiem powstania styczniowego nastąpiły liczne ograniczenia w sferze działalności dobroczynnej. W znacznym stopniu hamowano oddolne inicjatywy społeczne, a administracja zaborcza była nastawiona wrogo wobec ludności polskiej. Od 1846 roku obowiązywały przepisy ograniczające autonomię duchowieństwa, co – zważywszy na dużą rolę Kościoła w kształtowaniu świadomości narodowej oraz przekazywaniu tradycji polskiej młodszemu pokoleniu poprzez między innymi tworzenie społecznych inicjatyw – miało negatywny wpływ na rozwój dobroczynności. Sytuacja zmieniła się w roku 1906, gdy zaczęły obowiązywać nowe przepisy, związane z rewolucją mającą miejsce rok wcześniej. Polacy wywalczyli swobody obywatelskie takie jak wolność słowa, sumienia, zgromadzeń i związków. W rezultacie powstała możliwość legalnej samoorganizacji społecznej. Osoby, które chciały założyć stowarzyszenie, musiały powiadomić o takim zamiarze starostę. Po przedłożeniu statutu władze miały miesiąc na wydanie decyzji o powołaniu stowarzyszenia¹⁶.

¹⁵ Ibidem, s. 32.

¹⁶ J. Lustig, P. Masłowski, M. Sobańska, *Organizacje pozarządowe...*, op. cit., s. 4.

Wybrane organizacje społeczne funkcjonujące w okresie zaborów

Jedną z najstarszych organizacji społecznych na ziemiach polskich jest powstałe w Królestwie Polskim Warszawskie Towarzystwo Dobroczynności. Zostało ono założone w 1814 roku z inicjatywy Zofii Zamojskiej z Czartoryskich, Adama Czartoryskiego, Stanisława Staszica oraz Jana Ursyna Niemcewicza. Skupiało się ono głównie na opiece nad dziećmi, organizowaniu pomocy dla najuboższych oraz wypracowywaniu nowych metod pracy opiekuńczej. Do przykładów jego działalności można zaliczyć organizację sal zarobkowych dla dziewcząt w postaci szwalni, gdzie uczyły się koronkarstwa, hafciarstwa, szycia, gotowania, a nawet zdobywały kształcenie elementarne. Ówczesna prasa doceniała założenia tychże zakładów: „Szwalnie, jakie założono obecnie, są dziełem wielkiego chrześcijańskiego miłosierdzia, ucząc zarabiać uczciwie na kawałek chleba”¹⁷.

Kolejnym przykładem działalności społecznej może być założone w 1816 roku przez Stanisława Staszica Towarzystwo Rolnicze Hrubieszowskie. Promowało ono rozwój rolnictwa, przemysłu i samopomocy społecznej. Prowadziło Bank Pożyczkowy, który udzielał pożyczek na inwestycje.

Towarzystwo Naukowej Pomocy dla Młodzieży Wielkiego Księstwa Poznańskiego było pierwszą organizacją stypendialną na ziemiach polskich w XIX wieku. Zostając na obszarze WKP, należy wspomnieć również o Bazarze Poznańskim, którego inicjatorem budowy był Karol Marcinkowski.

Po powstaniu styczniowym nastąpiło zintensyfikowanie działalności organizacji społecznych. Powstały wtedy „Patronat” – Towarzystwo Opieki nad Więźniami założone we Włocławku w 1863 roku w celu pomocy więźniom politycznym, „Ministerstwo polskiej biedy”, w ramach którego adwokaci udzielali bezpłatnej pomocy prawnej osobom represjonowanym, oraz Towarzystwo Tajnego Nauczania – istniejące od 1894 roku, opierające się na prowadzeniu działalności oświatowej¹⁸.

Oprócz stowarzyszeń świeckich powstawały również te zakładane przez duchowieństwo. Organizowanie się młodszego duchowieństwa rozpoczęło się pod koniec XIX wieku, a jego owocem stało się Collegium Secretum¹⁹ – tajne stowarzyszenie, które przygotowywało księży do pracy oświatowej i działalności społecznej w celu obrony patriotyzmu, tradycji i tożsamości narodowej. Katolickie Towarzystwa Dobroczynności skupiały się na pomocy najuboższym. Ponadto organizowały bezpłatne czytelnice, pierwowzory współczesnych stołówek, a także wyjazdy dzieci na kolonie²⁰.

¹⁷ A. Borkowska, *Silva Rerum*, „Kronika Rodzinna” 1889, nr 2, s. 63.

¹⁸ E. Leś, *Od filantropii...*, op. cit., s. 82.

¹⁹ S. Gajewski, *Społeczna działalność duchowieństwa w Królestwie Polskim*, Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1990, s. 17–22.

²⁰ C. Kępiński, *Towarzystwa dobroczynności w Królestwie Polskim (1815–1914)*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 1993, s. 6.

Podsumowanie

Lata 1795–1918 były dla Polaków niezwykle trudne. Utrata państwowości, represje ze strony państw zaborczych, eliminowanie kultury polskiej z przestrzeni publicznej, niski poziom życia – to tylko część problemów, z jakimi zmagali się oni przez 123 lata. Podjęcie wyzwań, które stały wówczas przed społeczeństwem, okazało się zasadnicze dla późniejszego tryumfu państwa polskiego, lecz nie było to łatwe i wymagało ogromnych nakładów pracy oraz woli przetrwania.

Odnosząc się do działalności organizacji społecznych funkcjonujących przed I wojną światową, warto zwrócić uwagę na ich ogromne znaczenie względem podnoszenia poziomu ekonomicznego społeczności. Zapewnianie możliwości zarobku przez tworzenie miejsc pracy i zachęcanie ludzi do jej podejmowania w myśl pozytywistycznej pracy organicznej czy tworzenie szkół parafialnych lub ośrodków zdrowia dostępnych dla najbardziej potrzebujących obywateli bez wątplenia przyczyniły się do zmniejszenia poziomu ubóstwa i podnoszenia jakości życia Polaków. Mimo niewystarczającej działalności władz zaborczych w tych kwestiach członkowie społeczeństwa potrafili pomóc sobie nawzajem i zapewnić lepsze warunki ekonomiczne w celu przetrwania i rozwoju.

W czasie zaborów Polacy organizowali się w stowarzyszeniach i fundacjach, aby pomagać sobie nawzajem. Tworzenie tzw. ochronek czy szwalni umożliwiło niedopuszczenie do marginalizacji i wykluczenia społecznego. Duże znaczenie dla wzmacniania poczucia bezpieczeństwa społecznego miało również działanie mające na celu propagowanie patriotyzmu oraz utrwalanie wspólnych wartości i poczucia tożsamości narodowej, gdyż to zapewniło przetrwanie narodu polskiego. Dzięki tym zabiegom mimo rusyfikacji czy germanizacji budowano poczucie wspólnoty, odrębności, co ostatecznie doprowadziło do odzyskania przez Polskę niepodległości w 1918 roku.

Powyższa analiza i sformułowane konkluzje pozwalają stwierdzić, że organizacje społeczne tamtego okresu w dużym stopniu przyczyniły się do zwiększenia poczucia bezpieczeństwa Polaków. Podejmowały się działań, które były najważniejsze dla przetrwania kultury, dorobku narodowego, poczucia odrębności. Dzięki nim obywatele nie stracili wiary w lepszą przyszłość, mogli zobaczyć, że nie są sami, że mają wsparcie i mogą działać razem w poczuciu wypełniania pewnego rodzaju misji. Ponadto organizacje dobroczynne miały ogromny wpływ na to, w jaki sposób kształtowały się późniejsze losy Rzeczypospolitej. Ich działalność w zakresie bezpieczeństwa społecznego i ekonomicznego dała podwaliny pod odrodzenie państwowości po I wojnie światowej i utworzenie państwa, w którym żyjemy współcześnie.

Bibliografia

- Bezpieczeństwo społeczne w Polsce*, <http://stosunki-miedzynarodowe.pl/bezpieczenstwo/797-bezpieczenstwo-spoeczne-w-polsce>, [dostęp: 13.04.2019].
- Assorodobraj N., *Początki klasy robotniczej. Problem rąk do pracy w przemyśle polskim epoki stanisławowskiej*, PWN, Warszawa 1966.
- Borkowska A., *Silva Rerum*, „Kronika Rodzinna” 1889, nr 2.
- Bunsch-Konopka H., *Historia opieki społecznej w Polsce [w:] Pomoc społeczna w Polsce*, cz. 2, J. Staręga-Piasek (red.), Centrum Medyczne Kształcenia Podyplomowego, Warszawa 1985.
- Ehrlich L., *Prawo narodów*, Księgarnia Stefana Kamińskiego, Kraków 1949.
- Gajewski S., *Społeczna działalność duchowieństwa w Królestwie Polskim*, Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1990.
- Geremek B., *Litość i szubienica. Dzieje nędzy i miłosierdzia*, Czytelnik, Warszawa 1989.
- Góralski Z., *Działalność charytatywna w Polsce przedrozbiorowej*, PWN, Warszawa–Kraków 1973.
- Kępiński C., *Towarzystwa dobroczynności w Królestwie Polskim (1815–1914)*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 1993.
- Leś E., *Od filantropii do pomocniczości. Studium porównawcze rozwoju i działalności organizacji społecznych*, Elipsa, Warszawa 2000.
- Lustig J., Masłowski P., Sobańska M., *Organizacje pozarządowe w Polsce [w:] Zarządzanie organizacją pozarządową w Unii Europejskiej. Wybrane problemy*, M. Barański (red.), Wydawnictwo Naukowe Śląsk, Katowice 2009.
- Modzelewska E., *Polityka państwa wobec sektora społecznego w ujęciu historycznym*, „e-Politikon” 2012, nr 1.
- Radwan-Prąglowski J., Frysztacki K., *Społeczne dzieje pomocy człowiekowi: od filantropii greckiej do pracy socjalnej*, Interart, Warszawa 1996.
- Skarbek F., *Ogólne zasady nauki gospodarstwa narodowego*, PWN, Warszawa 1955.
- Starosta P., *Społeczność lokalna [w:] Encyklopedia socjologii*, Z. Bokszański, K.W. Frieske (red.), Oficyna Naukowa, Warszawa 2002.
- Szacka B., *Wprowadzenie do socjologii*, Oficyna Naukowa, Warszawa 2003.
- Szustek A., *Polski sektor społeczny*, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 2008.
- Tomaszewska H., *Sytuacja ludności polskiej w drugiej połowie XIX w.*, <http://tomaszewska.com.pl/rus.germ..pdf>, [dostęp: 12.04.2019].
- Wasiuta A., *Bezpieczeństwo ekonomiczne [w:] Vademecum bezpieczeństwa*, O. Wasiuta, R. Klepka, R. Kopeć (red.), Libron, Kraków 2018.

Oppression of invaders as a driving force for the development of social activity – third sector in the years 1795–1918

Abstract

Charity organizations have played a key role in a civil society over the ages. They contribute to the process of creating the reality we live in, and often provide solutions which are not available to public or private organizations.

The aim of the article is to describe the activities of charity organizations in the exceptional conditions of the Poland Partition in the period from 1975 to 1918, considering characteristics and differences between occupied territories.

The conducted analysis of source materials helped formulate findings and evaluate charity activities, which to some extent are the answer to the question: how charity organizations influenced the security of the local people, whole nation and its further functioning?

Słowa kluczowe: organizacje pozarządowe, zabory, historia, działalność społeczna, trzeci sektor

Key words: non-governmental organizations, occupation, history, social activity, third sector

Artur Maślanka

Student bezpieczeństwa narodowego na Uniwersytecie Pedagogicznym im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie. Obszarem jego zainteresowań są organizacje pozarządowe i ich rola w systemie bezpieczeństwa państwa oraz historyczne uwarunkowania kreowania środowiska bezpieczeństwa zarówno w skali lokalnej, jak i globalnej. Brał czynny udział w konferencjach o zasięgu krajowym i międzynarodowym. E-mail: artur.maslanka@student.up.krakow.pl